

- RÓNA-TAS, ANDRÁS – BERTA, ÁRPÁD 2011. West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian. 1–2. Turcologica 84. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- WIDMER ANNA 2007. Morfológia, szófajváltás és etimológia. Folia Uralica Debreceniensia 14: 141–53.

HONTI LÁSZLÓ

A veszprémvölgyi kolostor alapításáról és Imre herceg menyasszonyáról

A Magyar Nyelv 2011. évfolyamának 3. számában HOLLER LÁSZLÓ a veszprémvölgyi apácakolostor alapítójának kilétével foglalkozott. Arra a kérdésre kereste a választ, hogy az alapítólevél *Stephanos*-a Géza fejedelem-e vagy pedig I. István király. BALOGH ALBIN (1947) és KOMJÁTHY MIKLÓS (1971) véleményét fogadta el, akik szerint az oklevelet Géza fejedelem adta ki. HOLLER érvelésében a hangsúlyt Imre herceg felesége bizánci származásának tagadása, illetve kiiktatása jelentette. Szerinte, ha Imrének nem görög felesége volt, akkor I. István király nem is létesíthetett számára görög kolostort, ezért a veszprémvölgyi kolostor alapítását Géza fejedelemhez kell kapcsolni.

HOLLER LÁSZLÓ következtetésével ellentétben azonban éppen arról győzött meg, hogy Imre herceg felesége (a szóba jött három lehetőség közül: horvát, lengyel vagy görög) valóban görög származású volt. Logikusan érvelt HOLLER, amikor arról írt, hogy a római császár (*imperator Romanorum*) leánya a Margit-legenda latin szövegében a *nyugati császár* leányát jelenti. Még inkább érvelhetett volna saját véleménye mellett, ha a „Scriptores rerum Hungaricarum” forrásközléseiben a két császárság eltérő megnevezéseire is hivatkozik (*Romani / Theutonici – Graeci*). Amíg a magyar forrásokban a nyugati császárokat valóban *caesari Theotonicorum* és *imperatores Romanorum* néven említik, a keleti császár birodalma és lakói *Graeci* néven tűnnek fel, noha a bizánci uralkodó önnevezése *basileus, autokrator* etc. *Romaion* (TREITINGER 1956: 262) és a görög császár megjelölés kifejezetten sértő volt (BRÉHIER 2003: 58–9). A jól elváló megkülönböztetés valójában akkor lenne használható érv, ha a Margit-legenda szerzőjének a szóhasználatát ismernénk. Tudta-e egyáltalában a legenda szerzője, hogy a keleti vagy a nyugati császár leányáról van szó?

Persze egy nyugati császárlány esetében a lehetőségek szűkre szabottak, és ez önmagában is alig leküzdhető akadályt jelent, ha Imre herceg számára ott keresünk feleséget. Istvánnal és Imrével rokon szász dinasztia tagjáról nem lehetett szó, mert nincs szóba jöhető leány, és a dinasztia 1024-ben István gyermektelen sógorával, II. Henrik császárral kihalt. HOLLER LÁSZLÓ a száli frank-háznál vélt megoldást találni. Feltételezte, hogy az egyetlen szóba jöhető hercegnő, II. Konrád császár Matild nevű leánya lett volna Imre felesége. Matild az 1025. év második felében született, és az 1034. év kezdetén mint I. Henrik francia király menyasszonya halt meg. (WOLFRAM 2000: 55, 259). Nagy merészség feltételezni, hogy Matild Imre herceg felesége volt, mert 1. forrás nem támasztja alá, 2. mindössze 5 éves volt, illetve 3. eljegyzése esetében sem tételezhető fel, hogy Magyarországra jött volna, mert néhány évvel később, idősebben is csak eljegyezte a francia király. A birodalomban maradt, ahol 1034-ben meghalt, és Wormsban temették el. 1033-ban I. Henrikkel politikai eljegyzés jött létre (WOLFRAM 2000: 259, 262). A házasság a gyer-

mek Matilddal egyébként sem egyeztethető össze azzal a kevéssel, amit Imre házasságáról tudunk, még ha felmerülne is az az (igen valószínűtlen) lehetőség, hogy az 1030-as magyar–német háború után, a békekötéskor eljegyzés történt (a következő generációban valóban kötöttek házasságot: Salamon feleségül kapta III. Henrik császár leányát).

Bármikor is magyarították a Margit-legendát, a mindkét császárságot jelentő *imperator Romanorum*-ot a görög császár leányként fordították. Miért? Hiszen láttuk, hogy a hazai szóhasználatban az *imperator Romanorum* a német császárt jelentette (ez a véleménye HOLLER LÁSZLÓnak is). Ha a fordító ennek ellenére mégis a görög császárt értette a megjelölésen, akkor ez csakis a hazai hagyomány következménye lehet. A fordító az *imperator Romanorum*-ot az általános szóhasználattal ellentétben *görög császár*-ként adta vissza, azaz saját tudása szerint értelmezte a szöveget, ami szerint Imre herceg felesége a görög császár leánya volt.

Összefoglalva: Imre herceg házastársának a nyugati császári származását semmi nem támasztja alá, és a lehetőségek ellene szólnak. Matild hercegnő nem lehetett Imre felesége. A keleti „császárlánnyal” kötött házasságot három érv támogatja: a Margit-legendá hagyománya, a Szent Imre legenda szerzőjének konstantinápolyi értesülése az Eusebius-látomásról (c. 7.), végül HANS DERNSCHWAM feljegyzése (1984) Imre feleségének vélt vagy igazi konstantinápolyi sírjáról a Theotokos Pammakaristos-templomban (Fethiye Camii), bármennyire is konfúzus a feljegyzés (Szent Parascevét, akinek valóban a templomban volt az ereklyéje, Imre feleségeként említi). Ezek az érvek annyit bizonyítanak, hogy Imre sorsát figyelemmel kísérték bizánci fővárosban, és ez a herceg görög felesége mellett szól; a személyi lehetőségekről lásd VAJAY 1967: 89–92.

Mindenesetre sem Imre herceg görög házasságából, sem az alapítólevélből nem következnek görög rítusú szerzetesek Veszprémben. Egy külföldi, királyi vagy trónörökös menyasszony érkezésekor nem otthoni környezetének megőrzése volt a cél, hanem beilleszkedés a völegény országának szokásaiba. Egy görög herceglány számára nem alapítanak kolostort görög nyelvű és szertartású apácákkal. Fel lehet tenni, hogy a kolostort az oklevél szóhasználata szerint elvileg korábban (azaz Géza életében) vagy Imre házassága alkalmával (azaz I. István uralkodása idején) alapították, minthogy a fejedelem és a király keresztény neve egyaránt István volt. A hagyomány azonban nem hagyható figyelmen kívül. Egy zárt, egyházi közösségben 100 évvel az alapítás után, az oklevél átírásakor ne tudták volna, hogy ki alapította kolostort? Géza fejedelem vagy Szent István? Alig hihető egy olyan feltételezés, hogy az átíróknak az addig lezárt oklevélből kellett megtudniuk az alapító személyét. Palásthy Katalin apátnő az 1511-es szerzetes-váltás ellenére (Bakócz Tamás a feslett életű bencés apácákat elzavarta Somlóvásárhelyről, és Szegedről premonstreieket telepített át) 1570 körül is tudta, hogy a vásárhelyi monostort Szent István alapította „atyafia”, a sánta Skolasztika számára (LUKCSICS 1923: 76, Nr. 17, 18). Miért kellene feltételeznünk, hogy Kálmán uralkodása idején nem tudták, hogy ki alapította a veszprémvölgyi királyi kolostort? Ez csak akkor lenne elképzelhető, ha valamilyen megalapozott érv támogatná Géza alapítását. Márpedig ilyesmi sem BALOG ALBIN (1947), sem KOMJÁTHY MIKLÓS (1971) tanulmányából nem következik. Bizonytalan premisszákból nem lehet biztos következtetésre jutni.

A veszprémi kolostor esetében vitatható a szerzetesi hovatarozás. Az általános hiedelem görög kolostornak tartja. Hogy a megjelölés alatt ki mit ért, az általában homályban maradt. Görög anyanyelvű apácákat bencés regulával, apácákat görög szabályozással,

akik szervezetenként is a keleti egyházhoz tartoztak? Az oklevél görög nyelvűből azonban sem görög rítusú szerzetesek, sem a keleti egyházszerkezethez tartozás nem következik. Az alapítólevél világosan megmondja, hogy az oklevél azért görög nyelvű, mert ez volt az *auctor* nyelve. A terminusból – ha nem is tudjuk biztonsággal értelmezni – a legkevésbé sem következik, hogy a kolostort görög rítusú szerzetesnők számára alapították. Így gondolta SZENTPÉTERY IMRE is: „Egyáltalán nem bizonyos, hogy a veszprémvölgyi apácák görög nyelvűek (vagy szertartásúak) voltak” (1930: 40). Az oklevelet MORAVCSIK GYULA posztumusz munkájában *typon*-nak nevezte (1984: 79). Ez azonban csak az alapítás tényének megjelölése görög terminológiával, mert az oklevél szerkezetében és tartalmában köszönő viszonyban sincs a bizánci kolostoralapító *typon*okkal. A veszprémvölgyi alapítólevelet görög műveltségű pap fogalmazta, aki megkísérelte a (még felettebb kialakulatlan) magyar egyházi szóhasználatot görög megfelelőre fordítani. Kérdés, hogy ma meg tudjuk-e pontosan határozni, hogy az oklevél fogalmazója mit értett az egyes megjelöléseken. Az oklevél átírásakor már nem tudták értelmezni a *monasterion tou metropolitou* szavakat, ezért a *metropolitou* szót elhagyták. A kifejezést fordíthatjuk ugyan *érseki monostorral*, de a megjelölés értelme ez esetben is bizonytalan marad. Egyrészt a másik, királyi alapítású női kolostorhoz hasonlóan a veszprémvölgyi sem rendelkezett exemptióval (Somlóvásárhelyen a Szent Lambert plébániatemplom volt kivéve a püspöki joghatósága alól, és nem a kolostor). Azaz nem tartozhattak az esztergomi érsek joghatósága alá. Másrészt a veszprémi püspökség megnevezésének hiányából nem lehet arra következtetni, amire többen gondoltak, miszerint a monostort a veszprémi püspökség létrejötte előtt alapították, mert még csak az esztergomi érsekség létezett. A független magyar egyháztartomány létrehozása, amelynek az élén az érsek állt, a püspökségek alapítását nem előzhette meg. A püspökségeket az önálló egyháztartomány, tehát az érsekség létrehozása előtt vagy azzal egyidejűleg alapították.

Megoldatlan maradt a veszprémvölgyi alapítólevél *sanctio spiritualis*ában említett 318 atya átka, amely használata a magyar okleveles gyakorlatban szinte egyedülálló. Figyelemreméltó, hogy másik előfordulása éppen a veszprémi püspökség alapító levelében olvasható. A görög és a bizánci műveltség befolyása alatti országokban alkalmazott formula használatát azonban a veszprémvölgyi alapítólevél (így írta SZENTPÉTERY 1938: 195, illetve KOMJÁTHY 1971: 35) nem okozhatta, mert az le volt zárva. A bizánci császári oklevelek rendkívül ritkán használtak *sanctio*t, a magánoklevelekben és a délszláv uralkodók okleveleiben viszont gyakori (DÖLGER 1956: 157). Az azonos *átokformula* a két veszprémi oklevélben valamiképpen közös eredetre mutat. Az oklevelek egymás közti időrendje, egymáshoz való viszonya azonban nem állapítható meg. A formula feltűnése a püspökség alapítólevelében olyan egyházi személynek tulajdonítható, aki a déli területről, Horvátországból vagy Velencéből került Veszprém körzetébe.

A hivatkozott irodalom

- BALOGH ALBIN 1947. A veszprémvölgyi görög monostor alapítása, *Regnum* 6 (1944–1946): 21–30.
 BRÉHIER, LOUIS 2003. A bizánci birodalom intézményei. Bizánc világa 7. Bizantológiai Intézeti Alapítvány, Bp.
 DERNSCHWAM HANS 1984. Erdély. Besztercebánya. Törökországi napló. Közreadja TARDY LAJOS. Európa Kiadó, Bp.

- DÖLGER, FRANZ 1956. Byzantinische Diplomatie. Buch-Kunstverlag, Ettal.
- KOMJÁTHY MIKLÓS 1971. A veszprémi apátok alapítólevelének kibocsátójáról. Levéltári Közlemények 42: 33–49.
- LUKCSICS PÁL 1923. A vásárhelyi apácák története, Közlemények Veszprémmegye múltjából 1. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém.
- MORAVCSIK GYULA 1984. Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Közreadja RITÓÓK ZSIGMOND – KAPITÁNYFÉNY ISTVÁN. Akadémiai Könyvkiadó, Bp.
- SZENTPÉTERY IMRE 1930. Magyar Oklevéltan. A Magyar Történettudomány Kézikönyve II/3. Magyar Történelmi Társulat, Bp.
- SZENTPÉTERY IMRE 1938. Szent István király oklevelei. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk., Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulójára 1–2. MTA, Bp. 2: 133–202.
- TREITINGER, OTTO 1956. Die Oströmische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- VAJAY SZABOLCS 1967. Géza nagyfejedelem és családja. In: KRÁLOVÁNSZKY ALÁN szerk., Székesfehérvár évszázadai 1. Az államalapítás kora. Fejér Megyei Múzeumok Igazgatósága, Székesfehérvár. 63–100.
- WOFRAM, HERWIG 2000. Konrad II. 990–1039, Verlag C. H. Beck, München.

TÓTH ENDRE

Megjegyzések Tóth Endre hozzászólásához

1. A veszprémi apátok alapítólevelének több aspektusát, köztük Imre herceg házastársa személyének kérdéséről érintő hozzászólást néhány meglepő kijelentés és ellentmondás terheli. Ugyanis a hozzászólás egyfelől megkérdőjelezi, hogy a monostor alapításakor bizánci rítusú lett volna, másfelől viszont éppen az oklevél görög nyelve és annak tartalma alapján bizonyosnak tekinthető bizánci rítus magyarozata céljából kiöltött bizánci jegyes teóriáját – annak súlyos nehézségei dacára (l. HOLLER 2011: 284–8) – szeretné fenntartani.

A) Egyrészt ezt írja: „Az általános hiedelem görög kolostornak tartja. Hogy a megjelenés alatt ki mit ért, az általában homályban maradt. ... Az oklevél görög nyelvéből azonban sem görög rítusú szerzetesek, sem a keleti egyházszervezethez tartozás nem következik. ... [Az *auctor*] terminusból – ha nem is tudjuk biztonsággal értelmezni – a legkevésbé sem következik, hogy a kolostort görög rítusú szerzetesnők számára alapították. Így gondolta SZENTPÉTERY IMRE is: »Egyáltalán nem bizonyos, hogy a veszprémi apácák görög nyelvűek (vagy szertartásúak) voltak« (1930: 40).”

SZENTPÉTERY IMRE 1930-ban megjelent „Magyar oklevéltan”-a volt az utolsó, amelyben egy komoly szakember tollából ilyen erős kétely volt olvasható, nyolc évvel később már maga SZENTPÉTERY IMRE is így fogalmazott: „mindent összevéve szerintem is valószínűbbnek látszik az a nézet, amely az apácák görög voltát vallja” (1938: 193). S azóta minden komoly kutató egyetért abban, hogy az alapításkor a veszprémi apátok monostor bizonyosan bizánci rítusú volt; a „bizánci rítus” jelentését feleslegesnek tartom részletezni.

B) Másrészt ezt írja: „HOLLER LÁSZLÓ következtetésével ellentétben azonban éppen arról győződött meg, hogy Imre herceg felesége (a szóba jött három lehetőség közül: horvát, lengyel vagy görög) valóban görög származású volt.” A hozzászólás szerzője szerint